

A.Gergely András

Régió és kultúra: a helyi értékek az átmenetben

(Nemzetek utáni regionalizmus)

A régiókról szóló diskurzus lassan fél évszázados a nyugati tudományosságban. A térségi identitások kialakulása (majd kialakítása) után világosan elválaszthatóvá vált a *regionalizálás* mint államiassult stratégia és a *regionalizmus* mint civil társadalmi törekvés, vagy mint politikai kultúra-modell. A regionalitás mint új identitás épült be a politikai közgondolkodásba, gazdaságba, stratégiai tervezésbe, nagypolitikába és mikrotársadalmi érdekérvényesítésbe. Az Európai Unió által meghirdetett regionális stratégiák irányadóak, programosak lettek, ugyanakkor a társadalmi kurázi megfoghatkozott, a politikai döntéshozók felszippantották a társadalmi energiákat, a társadalmak pedig szegényebbek lettek egy programos illúzióval, amit a térségi önszerveződés egy (a sok közül egy!) modellje jelenthetett volna számukra. Mit jelent a fogalomváltozás a politikai aktorok számára most, midőn a rendszerváltozások huszadik évfordulóján már ez az illúzió, a *regionalizálódás* is a múlté lett? Mire juthat még a helyi képviselet, mi marad a megtartott-megőrzött és a kiáramló-elorzott kurázi mögött? Van-e még polgári törekvésekre szánható tartalék energia a helyi világokban, szubkultúrákban, s hogyan tudjuk ezt úgymond „munkára fogni”? Lehet-e még polgári engedetlenséget hirdetni és érvényesíteni az épülőfélben lévő polgári politikai mintázatban, midőn ez már nem csupán a regionális tagoltságot veszi alapjául, hanem hangsúlyosabban a *szomszédságot*, s nem az elkülönülést, a másság nehézkes eltűrését preferálja, hanem a kooperációt? Miképpen lett a politikai kultúra és a kulturális reprezentáció része a regionalizálódás, s mi maradt meg ebből az ezredforduló helyi társadalmi számára? Előadásom alapos euro-szkepticizmussal hangoltan ezeket a dimenziókat járja körül.¹

A régiók fogalomkörének hátterében álló mai európai (és nem csupán európai) szaktudományok az identitásfogalom nemzetközi szakirodalmához kapcsolják tudománytörténeti gyökereiket, aminek szakirodalma egy nagyobb nyugati közismereti könyvtárban mintegy negyven ezer kötetre rúg; az etnikus identitás és a regionalista törekvések anyaga ennek körülbelül egynegyede, s főleg folyóiratokban vagy helyi kiadványokban lát(ott) napvilágot. Az elérhető szövegmenyiség azonban szükségképpen meghatározza a lehetséges földolgozás módját és az értelmező adaptáció érvényességének, létjogának esélyeit. Vagyis igencsak korlátozott lehet, amit e keretek között földélzhetnek a mérhetetlen túltengésből.

¹ Írásom előadásként hangzott el a *II. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl* konferencián, Kaposvárott, 2009. májusában, a VIKKEK szervezésében /Kaposvári Egyetem/.

A régiók kérdése a szakpolitikákban, a térségi-tájegységi identitások kérdésében és az etnikai renaissance időszakában (az 1960-as évek nyugati társadalmi-mozgalmi stratégia-keresési korszakában) fogalmazódik újra. Előtte inkább olyankor jelennek meg a régió-kérdések, midőn a nemzetállamok kialakítási stratégiái ezt szükségessé teszik, mert át kell rajzolni a térképeket, át kell írni a térségek neveit, át kell formálni a társadalmi identitás-tudatokat... Ilyen időszak az újkor számos pillanata, a francia forradalomtól a német vagy olasz egységen át a poszt-ottomán térség identitáskeresésének etapjaiig, a birodalmak összekalapálásának vagy szétesésének pillanataiig. S mindig összefüggtek nemcsak gazdasági, hadászati-stratégiai, kereskedelmi-polgárosodási kérdésekkel, hanem etnikaiakkal, nemzetépítésekkel, identitás-átrajzolósi próbálkozásokkal is. Emiatt az etnikai-kisebbségi csoportok mindig okkal és joggal harcoltak az államok ellen, ha kellett, akkor éppen kistérségi, tájegységi vagy nagytáji identitás-alkotás folyamatában is. A történeti és szociológiai tapasztalat szerint az eltérő kultúrájú, kisebbségi identitással élő, eredettudatot számon tartó populációk éppen akkor hajlamosak megfogalmazni különállásuk és mást-akarásuk jelképeit, amikor a monopolisztikus politikai szervezőelvek elbizonytalanodnak, vagyis a túlbujánzó állami beavatkozás alkalmilag meggyöngül. A nyugat-európai kisebbségek, nem-domináns etnikumok regionalizációs törekvései számos változatban mutatták meg a 19. század végén vagy a 20. század közepén, hogy akár az etnikus hagyományok dogmatizálásával, akár az uralkodó nyelv, a kultúra és az ideológia elutasításával, akár a kisebbségi önreklámozás árán is növelni tudják az etnikus-szubkulturális identitástudat sikerképességét. Pontosan akkor, amikor az állampolitikai rendezőelvekben és az uralomgyakorlatban változások következnek be (mindezekről kötetnyit írtam eddig, hadd tekintsek el a hivatkozható történeti szakirodalom fölidőzésétől, ld. A.Gergely 1997, 2003). A rendszerváltozások, az átmeneti időszakok, a régi politikai hatalmat megbuktató demokratikus törekvések, „forradalmak” korszaka adja a legnyíltabb utat az etnikai identitások kibontakozására. A társadalomszerkezet klasszikus állami keretei, intézményei, ha nem tudják tartósságukat biztosítani, rendszerint „modernizálás” címen kezelik le vagy korlátozzák az etnikus identitás kifejeződését – s ezt gyakorta a hagyományokra, a forradalmas fejlődésre, az újat várás reményére hivatkozva teszik, strukturális változásokat vagy szimpla térkép-átrajzolósi szabadságjogot szorgalmazva.

A múlt örökségének, a többlet-szabadsághoz hozzájutás reményének a modern nemzetállamokban mindig kialakultak a megfelelő képviselői intézményei vagy pártjai, amelyek létértelme éppen az volt, hogy konzerválták a politikai kultúra adott szintjét, stílusát, értékrendjét. E téren nem is egy, inkább több olyan pártszerű önszervező erő van, amely az örökség egy részét, etnikus, kulturális vagy más elemét őrizni, képviselni, tiszteletben tartani próbálja. Vele szemben (még ha olykor állampolitikai szinten szerveződik is meg) az állam egésze, politikája, vallása,

intézményrendszere áll – ezért a lokális, térségi, etnikus vagy ideológiai képviselő minduntalan hordozni kénytelen a nemzeti identitás mellett kialakuló kisebbségi, térségi, lokális identitások egyikét vagy másikat. A magyar eszmetörténetben ugyanúgy, ahogy az európai gondolkodásban, a liberális autonómia-elvek és az értékonzervatív polgári tradíciók mélyén régóta megbúvik az államellenesség pozitív értelmű tradíciója, amely a térbeli vagy térségi összefogásra építve vitatja el az állam centralizált és monopolisztikussá tett jogosítványait. A helyi társadalmak, a térségi hovátartozások, s köztük az etnikai identitást hangsúlyozó szubkulturális csoport-törekvések az európai történelemben számos esetben „diszkvalifikáltak”, bizalmi válságba vagy korporatív kiegyezésre szorították az államokat, kikövetelték a regionalizálódás lehetőségét – épp ezért korántsem elképzelhetetlen, hogy az etnikus identitás alapján éppen a démosz és az etnosz értelmében akarna dönteni egy népcsoport a maga szuverén szférájában, s annál inkább, minél erősebb és totálisabb a népuralomra épülő politikai rendszer, mely kívülről, határokkal korlátozza a térbeliséget. A politikai rendszerválságok közepette ugyanis az öntudatosodó etnikai szféra joggal kérheti magánpolgári jogainak megerősítését, vagy remélheti kiharcolni specifikus intézményrendszerét; a nemzetállami eszmét éppen a népszuverenitás elvével, az önrendelkezés jogos követelésével tudják megkérdőjelezni azok az etnikus csoportok, amelyeknek identifikációja nem osztálytudathoz vagy politikai határokhoz, hanem térbeliséghez kötött. A regionalista mozgalmak Európa- illetve világszerte avval kérdőjelezzik meg a technokrata-gazdasági szemléletet és az ezekből folyó állampolitikai elvek jogosságát, hogy az etnokulturális hagyományok nevében szembeszállnak az uralkodó eszmékkel és hatalmakkal (Horowitz 1985; Lafont 1976; Sumner 1978). E polgáriasult vagy populáris törekvések szerint a nemzeti államok a tájegységi autonómiák elnyomásával a régiók és etnikumok további elgyökértelenedését akarják elérni – ennek számos példáját már félévszázada látjuk a harmadik világ országaiban, s több évszázadon át láthattuk a birodalmak és gyarmatosítások-kori európai kormánypolitikákban is. Más esetekben az etnikumok integrációjával társadalmi csoportok előítéletes kapcsolatrendszerét és a gazdasági térségek egyenlőtlenségének fennmaradását biztosítják – ez pedig már a modern nemzetállamok esetében is gyakori megoldás volt. Ez a *belső gyarmatosítás* a szakkutatók szerint abból ered, hogy az államok népeiket (és főként az ellenségnek kikiáltható idegeneket) pusztán gazdasági szereplőként kezelik, szuverenitásukat nem tisztelik, nincsenek tekintettel a határokon átnyúló tájegységi közösségek jövőjére, a migrációs mozgásokra, a szubkulturális szerveződésekre sem, s nem adnak legitim teret a helyi társadalmak önszervező gyakorlatához sem (Cohen 1982; Dayries – Dayries 1978; Durrieu 1969; Gabert 1980; La Région 1986; Lafont 1969, 1976; Saint-Ouen 1991).

A viszonylag közmegegyezéssel tudományos felfogás szerint kezelt „nemzetiségi probléma” azonban nemcsak „külpolitikai” vetületeiben érdekes, hanem éppen a kistáji-regionális

összefüggések és a makrogazdasággal való kölcsönviszony szempontjából is. Ugyanis a nemzetiségek lakta területek világszerte viszonylag elmaradottak, de sok helyütt a szakképzett munkaerő és a technikai infrastruktúra számos ágazatban felülmúlja az átlagos termelési színvonalat. Ennek ellenére majdnem minden etnikumoktól sűrűn lakott térségben kialakul a *centrum-periféria probléma*, s jellemző lesz a kívülről generált munkanélküliség és a jelentős vándorlás (horizontális mobilitás, ingázás, térben kifejezett elszakadás) is. Mindenütt a világon a tőkeerős ipar behatolása szorítja vissza a tájegységi központú kis- és középüzemeket, szabályozza a fogyasztás mechanizmusait, ami kihat a helyi gazdaságok belső egységére, stagnálás és visszafejlődés áll be, ettől kezdve azután méginkább minden a centrum/ok/tól függ, emiatt a helyi vagy regionális közérzet eleve *centrumellenes* illetve gyarmatosítottnak érzi magát a fokozódó egyenlőtlenségek, a pénzügyi forráselosztás igazságtalansága következtében (Arvon 1980; Birnbaum 1991; Boudon 1973; Buci-Glucksmann 1977; Connor 1977; Joó 1984; Wallerstein 1991).

A központi hatalom rendszerint a tájegységi függőség tartósítására törekszik, kezében tartva a pozíciók és szerepek elosztásának mechanizmusát, ezzel az érintett területek lakosságát kizárja a döntési folyamatokból. A központok a korszerűsítés folyamatára összpontosítanak, a modernizáció előrenyomulására szánják energiáikat – függetlenül attól, hogy szerte Nyugaton évtizedek óta fokozódó társadalmi igény jelentkezik a nagyobb térbeli egyenlőség, az igazságosabb „területésítés”, regionalizáció iránt (ld. előző hivatkozásokat, valamint Rosanvallon 1976; Seul 1980, Sfez 1977).

A *regionalizmus* tehát egyfajta új osztályharc módszere. Ennek során, mivel a követelések a tájegységi igényeken keresztül fejeznek ki osztály- és csoport-érdekeket, az értékfelhalmozás központosított struktúrája elleni tiltakozást, kialakul a nemzetállami központokkal szembeni (olykor már az értelmetlenséggel vagy a terrorizmussal határos) dacolás, konfliktusvállalás, leszakadás, konfrontálódás is (megannyi példa van a szakadár térségekre Hegyi-Karabahtól Korkizáig, a Ferői-szigetektől egyes afrikai királyságokig). Ám a politikai államnak is megvannak a maga eszközei: a technokrata területfejlesztési irányzatok képviselői a gazdasági és irányítási „modernizálást” a decentralizálás ésszerű útján át kívánják megvalósítani, s csöppet sincsenek tekintettel arra, hogy a regionális sérelmek annál érzékenyebbek a politikai változásra, minél inkább etnikai-szubkulturális alapúak. A területi politikák szereplői viszont éppen ezért mindenhol rákényszerülnek, hogy az *etnicitás* alapján mind jobban elhatárolják magukat a többi régiótól, s különösen a központtól. Ezzel együtt azonban elkülönülnek egymástól is. Holott gyakorta nem a széthúzás, hanem csakis a közös politika tudná (legalább részben) korlátozni a társadalmi-etnikai függőséget. Sok múlik ezért az értelmiségen, kötődésének mélységén,

érdekkifejező képességén, identikus profilján. A kisebbségi kérdés ezért egyre inkább etnikai-értelmiségi probléma lesz. S a területi érdekcsoportoknak az „egy és oszthatatlan nemzetet” építő központi akarattal kell megütközniök, amikor ezt a lokális másságot viszik a politikai közviselkedés piacára. A mindenkori központ azonban már rendszerint olyan feladattömeget vállalt magára, hogy azt intézni képtelen – ezért a legelső közt hanyagolja el a kisebbségi-etnikai problémák kezelését, s emiatt a legszélesebb felületet nyitja meg arra, hogy szembeszálljanak vele, jobbra nem is a pusztán etnikai másság alapján, hanem a térbeli függés megszakítása, regionalizmus formájában.

Az uralmi racionalitás mértéke, az irányítási célszerűség is határt szab tehát az állami beavatkozásnak, ezen belül a térség- vagy régióformálásnak. Az etnikai és regionális kihívások ellen azonban az állam valódi érdekközösséggel nem rendelkező megyékre, mesterséges körzetekre, fiktív megyékre osztja territóriumát (lásd a *statisztikai régiók* esetét, melyek mindentől és mindenkitől idenegek, pusztán formális besorolási kategóriák vagy irányváltások előképei). Ezúton próbálja korlátozni a központi akarat a vele potenciálisan versengő helyi akaratokat. Ilyenképpen a térben jelenik meg a hatalompolitika, amely a térfelosztás eszközét használja uralmi helyzetének stabilizálására. Ez pedig rendszerint beválik: hiszen ha egy-egy lokális térben az egyes csoportérdekek, identitások kifejeződése látványos lehet is, a helyi akaratok és célok a parlamentáris szinten már korántsem egységesek, ugyanakkor a helyi szintek „túlnövekedését” már a helyi-területi érdekcsoportok sem engedik (Sorman 1985; Sfez 1977).

A központi érdekeknek tehát az etnikai és regionális csoportérdekek két célra is megfelelnek: elfedik az a problémát, hogy a hatalom decentralizálása nem közigazgatási-államjogi, hanem politikai kérdés, s ezen túl pedig lehetőséget teremtenek arra, hogy a kisebbségi-etnikai konfliktusok egymáson, egymásközt és egymás ellen vezetődjenek le. Kicsit erről is szólnak korunk etnikai, vallási, faji háborúi...

Amúgy racionális uralmi erőgazdálkodás ez, miképpen az is, hogy az etnikumokat az állam „nemzetté” integrálja és a kisebbségeket a többségbe asszimilálja. Lehetséges, hogy elnagyolt a „modernizálás=asszimilálás” formula, viszont a társadalmi mozgások nagysága, a munkaerő atomizálása, a helyi önkormányzatok „államosítása” és az érdekek „egyneműsítése” egyenesen a civilizációs- és identitás-válságokhoz vezethet – miként erre számos példát látunk minálunk is.

Minden etnikai integráció és asszimiláció elleni küzdelem első tétje a kisebbségek csoportjainak egyenjogúsítása. Az állami szinten kezelhetetlenné váló lokális problémák, amelyek adott esetben kormányozhatatlansággal fenyegetik a politikai vezetést, ugyancsak meg kell fontolják, hogy a kisebbségi csoportok joghelyzetét tisztázzák inkább, vagy elnyomással pótolják a maguk irányítási elbizonytalanodását. Az etnikai szférát felülretegezni, integrálni vagy asszimilálni

régtől fogva fő törekvése a politikai államoknak. Minél közelebb jövünk a modern államok történetéhez, annál több példát találunk az egyetemes folyamatokban arra, hogy az állami szintű kisebbségkezelés második célkitűzése rendszerint a hátrányos helyzetű területek és csoportok egyenjogúsítása. Ez ugyanis legális útja elfogadásuknak, egyúttal eszköze összemosásuknak is. A huszadik század etnikai mozgalmait immár egy ennél is bonyolultabb kihívással kell szembenéznünk: az egész társadalomnak az állammal való egyenjogúsítását célzó törekvéssel. Vagyis azzal, hogy az etnikai szférában megvívott identitásküzdelmek, és a periferizálódott társadalmi csoportok feltörekvésének biztosítása mellett kialakul egy új eszköz, amely magát az állam létét, értelmét, elidegenedett önértékét vonja kétségbe. A *regionalizmus* legfőbb célja ezért kettős: állampolgári és kisebbségi-tájegységi közösség létrehozása, illetve a kollektív létezés jogi-politikai háttérének megteremtése – *tér és társadalom viszonyának újraszabályozásával*. E ponton pedig megkülönböztetődik a regionalizáció mint odalenti elszorított térbeli szabályozás, és a regionalizmus, mint öntevékeny közösségek térbeli identitáskeresésének formája. Ez az identitás a legalapvetőbb metszetben is tucatnyi féle (nemi, korosztályi, lokális, szakmai, osztályhelyzeti, műveltségi, faji, származási, kulturális, értékrendi stb.) alapú tünemény. Az etnikus identitással kapcsolatos elemzések pedig a vérségi-származási, csoportkohéziós, eredettudati, szolidaritási, szimbolikus, etnokulturális, geográfiai, relationalista, etnopszichére koncentráló, stb. közelítések alapján mintegy negyven csoportra-ágazatra-irányzatra oszthatók. Mindezeket kötött (előadásnyi) terjedelemben, egyetlen szerzői nézőpontból elemzően átfogni csaknem lehetetlen. Sőt, nem is lenne becsületes kísérlet, hiszen épp az, aki az etnicitás és az identifikáció kérdésköréhez közelít, tapasztalja igen hamar, hogy lehetetlen az egyik vagy a másik irányzat, korszak, kultúrkör, szociológiai vagy antropológiai iskola, tradicionális vagy modern társadalomelméleti teória felől nézve következetesen érvényeset mondani a másik (vagy több másik) nélkül, alkamasint a többihez való viszonyítás nélkül. Tematikus összehasonlító elemzés azonban nem célom, a Kárpát-medencei *térségi identitást* igyekszem az *etnikai és regionális* csoportmegjelenítés szempontjából vizsgálni, tudomásul véve, hogy szinte számtalan nézőpontot, okfejtést, érdekes megfigyelést vagy elemző logikát fogok figyelmen kívül hagyni. S e téren nem képviselek új iskolát: például az általános etnológiai-antropológia kézikönyvek egy nagy hányada nem is veszi föl indexébe az identitás fogalmát, mert hisz egy kötetnél is vastagabb okfejtést követelne, milyen identitásfogalmakat használ, miért éppen azokat, mihez képest érvényesen, stb. Ugyanakkor a társadalmi lét egyik legelemibb és legsúlyosabb konnotációkkal terhelt jelenségét nem is lenne célszerű körmönfont magyarázatok által körülírni, hisz ami létezik, az nem okvetlenül szorul indoklásra, de amiként *értelmezni próbáljuk*, az már igen.

Nézzük elsőként talán azt a kérdést: amikor régióról beszélünk, milyen identitás-egységet érintünk, s ezen belül hány réteg rakódik egymásra, ha nem a társadalmi teret vagy az ún. „statisztikai régió” dimenzióját tekintjük, hanem magukat az ott élőket hallgatjuk meg a maguk elbeszélte identitás-árnyalatai, víziói szempontjából.

Társadalomtudományi kutatások és (főként az elmúlt egy-másfél évtizedben) a regionális kutatások is egyre mélyrehatóbb jóslatokkal-javaslatokkal vagy aktivizáló programossággal regisztrálják a térségi politikai szereplők *mobilitását*, közpolitikai megjelenését és a helyi társadalmak szempontjából sarkalatos *szerreputat* formálódását, mi több: mozgósítható energiáit, a civil társadalom és a települési önkormányzatok önreprezentációját, térségi szerveződések érdekháttérét, stb. A nyolcvanas évek elején, a helyi társadalmak elméleti körülhatárolásának kezdetén a teoretikus társadalomkutatási megközelítések szinte felfedezés-értékű nívumként tárgyalták a települési struktúra vagy funkció fontosságát, a térbeliség egyfajta „lokális újrafelfedezése” zajlott le. Még árnyaltabb megközelítések fókuszáltak a tradíciókra, önszervező társadalmi kapcsolatokra, (idővel, a kilencvenes évek elején már) pártos tagoltságra, s mindeközben más (pl. vallási, regionális, mikrotérségi, etnikai, szubkulturális) megjelenítésmódok sokaságához identifikáló jelenségeket is megneveztek. Tekintettel az idő rövidegére, eltekintek annak a szinte közismert vitának hozzávetőleges értelmezésétől, amely a nyolcvanas évek elején a helyi társadalmak kutatásában, egy évtized múltán pedig a régiók szerepének kutatásában próbált módszertani útmutatást megadni, s a lokális éltető „dimenzióit” törekedett beilleszteni abba a makro-univerzumba, amelyet a „társadalom egészének” neveztek vagy minősítettek. Ebben a még áttekinthető, nemzeti határok közé szorított „*identitás-térben*” nem volt szükségképpen jelen a kelet-európai történeti kostellációk mindegyike, a korszak első vitáit (mintegy fél évtizeden át) a *struktúra és funkció* körüli izmusosságok jellemezték, s jókora idő el kellett teljen, mire a kettő közötti prioritások kérdését lassan feltöltötték, majd kiszorították a „hogylét” problémái, az *életminőség-tematikák*, majd a *világképi* felfogások alternatívái (pl. vallásosság, kelet-európaiság, közép-európaiság, majd európaiság-elfogadási játszmái).

Ez a „rész és egész” kérdéskör – amely a létmódok és hovátartozások teljessége eseteiként hajlamosnak mutatkozott a részek felőli közelíthetőségre, az elemek legitimitása felől tárgyalva, fölvezolván vagy megkonstruálhatónak tartva a teljességet – egyre sokoldalúbban mutatkozott meg a nyolcvanas évek végétől (legyen szabad itt ha nem is többre, de például a társadalomföldrajz, a szociográfiák, a település- vagy az érdekszociológiai kutatások, vagy épp a helyi politika létjogának tudományos szorgalmazására utalnom), s mindez oly módon került *tematikus szomszédságba* a regionális politikákat forgalmazó kutatásokkal, hogy ezekből idővel már elhagyhatatlanul hiányzott a legitimitás egyik legfőbb tartozéka: az *identitás*. Anélkül, hogy itt most szolgáljan

fölidézném épp a regionális földrajzosok szemléletmódjának változásait, esetleg csupán elismételni kívánnám e témakörben forgalmazott saját téveszméimet (lásd etnoregionalizmus, térségi identitás), elegendő most csak arra a körülírási kísérletre utalnom, amelyet az igazgatási reformok terén szorgalmaztak, valamint azokra, amelyekben a társtudományok nyilatkozhattak meg és aláhúzhatták fontosságát a *lokális identitások* sajátosságainak. S mintegy csupán erre következett még az európai régiók kapcsán bevezetett régiófogalom, annak megannyi eltérő körülírásával egyetemben...

Úgy vélem, éppen ebbe a regionális tudáságazatba, sőt gyakorlati policy-ba illeszkedik a mindezen problémáktól igen távolinak látszó, ám a struktúra és funkció kérdés-univerzumában ugyancsak sajátos hanggal megjelenő kulturális antropológiai kutatások köre (leginkább már a kilencvenes években és azt követően). Ez a *tapasztalati tudomány* önnön elmélettörténetében ugyancsak megküzdött annak kérdésével, miképpen épül föl, hogyan konstruálódik a helyi lakosok összetartozás-tudata, avagy átfogóbban: az identitás. Talán mindannyian meg fogják nekem bocsátani, ha nem kezdem itt a primitív társadalmak, a harmadik világ népeinek kutatására vetemedő tudományterület közelmúlt másfélszáz évét röviden fölvezetni, pusztán azért, hogy fölmutathassam: a térben távoli világok uralása, a gyarmati világok fenntartása, a nemzetközi és a belső migráció kérdése, a diaszpórák története, a kulturálisan mindegyre átalakuló, újrakonstruálódó társadalmak egész változástörténete telis-tele van az identitás régió-léptékű alapkérdéseivel. Ehelyett inkább két szemléletmódot emelnék ki ebből a gazdag tudásuniverzumból, márcsak a puszta vitatnivalók kedvéért is: egy *módszertani* (vagy inkább megismerés-metodikai) aspektust, és egy látszólag partikuláris, ténylegesen azonban jóval súlyosabb *episztemológiai* kérdéskört, melyekről azt vélem, árnyalják, kontúrozzák azokat a tematikákat, amelyek itt és ma, vagy mostanság és sokfelé úgy jelentkeznek, mint az identitás rétegződésének problematikái.

Hadd kezdem az elsőt egy idézettel: a kulturális antropológia szimbolikus ágának kiváló szaktekintélye, korunk „antropológiai fenegyereke”, Clifford Geertz hívja föl figyelmünket arra a kivételes aspektusra, amelyet a kortárs világ identitás-politikáiról szóló esszéjében fejt ki bővebben. Idézem: „*Az antropológia a partikularitás iránti érzékével, a részvétel iránti odafigyeléssel, a társadalmakat leíró homogenizáló nyelvhelyezéssel szembeni gyanakvásával fontos lehet, ha nincsenek is kipróbált receptjei, biztos megoldásai?*” (Geertz 1999). Ez az árnyalt visszakozás attól, hogy fixált, változhatatlan elemként bánjunk a megismerendőkkel, a megismerési módokkal és magával az egész helyi kulturális sajátlagossággal, már eleve nem akar, nem is tud eltekinteni az *identitást meghatározó jegyeiktől*. Engedtessék egy példa erre: a helyi társadalmak leírásában, akár a hazai szociológiai-politológiai, akár az egyetemes antropológiai-társadalomnéprajzi megjelenítésben megannyi társas

együttlét, helyi közösség vagy lokális együttes sok esetben úgy tűnik fel, mint valamifajta kimerevedett kép, funkcionálisan megkövült állapot, amelyet mintha sohasem befolyásolt volna semmiféle társadalmi változás. Mintha sem háborúk, sem járványok, sem vallási vagy kulturális sokkok, politikai és gazdasági törésvonalak, fejlődési utak és elmaradottsági mutatók nem árnyalták volna a lokális társadalmak képletét...! Ha csupán négy kulcsszóval jelezném, mire is gondolok, máris kár folytatnom a felsorolást: *asszimiláció*,² *adaptáció* és *akkkulturáció*³ valamint ezek kísérő jelenségeként vagy eredményükként a *migráció*.⁴ A jelenség, amelyről ezekkel a fogalmakkal beszélek, egyfajta patch-work, foltokból összeálló teljesebb kép, amelynek bármely elemét leírni vagy megnevezni teljességgel lehetetlen a többi ugyanilyen szintű megközelítése nélkül. Úgy summáznám tehát fő „képletemet”, hogy a térben lokalizálhatónak tűnő jelenségek mindegyike időben is, mozgásdinamikában is, térbeliségében is összefügg azokkal a változásfolyamatokkal, amelyek éppen az identitás mindenkori viszonylagosságát emelik ki a régió és a regionalizálás szempontjából...

Ellenem vethető azonnal, hogy sematizálom az etnikai identitásképleteket... – de mentségemül hivatkozni próbálnék azokra a kortárs teóriákra, amelyek a térségiséget a migrációpolitikák eredőjeként éppen a markáns lokális kötődésüket valamiképpen elveszítő, mozgásos állapotba kényszerített tömegek helyzete által nevezik meg, újrafogalmazva a „nomád” terminus jelentését egyfajta „modern nomád” empirikus megfigyelése alapján. Mármost a migrációk, asszimilációk, adaptációk és kultúraváltások már magukban is sokszorosán újrarajzolják a helyi társadalmak dimenzióit, dekonstruálják a lokalitások formáit és tartalmait. Megannyi kutatás és helyzetelemzés, vallomás és esettanulmány mintha azt mutatná, hogy egyes (pl. kisebbségi) identitás-csoportok és kultúrák beilleszkedésének nemcsak külső kényszerei vannak, hanem az adaptációs folyamatban környezeti és természeti és humán formák *együttesen* hatnak, vagyis ezek egyenként is jelentősen, együttesen pedig *szükségképpen* olyan fizikai és szociokulturális átformálódást eredményeznek, amely a *fennmaradás feltételeként a kultúravesztést tételez*. Kérdésként fogalmazható ez esetben is: miért tételezzük a regionális identitás egyneműségét, miért tartjuk ezt kiemelhető értéknek, ha közben akár *sokszorosabb a változás, mint a maradandóság*...? Vagy, mint arra az ismert régió-tanulmányában Pierre Bourdieu negyedszázaddal ezelőtt fölhívta a figyelmet: mi történik akkor, ha a kódolt, elfogadott, fölmutatott identitások mellett létezik egy másik, egy rejtett-rejtekező, megbélyegzett, tudatalatti, vélelmekben és mentalitásokban rögzült identitás is, amely nem reprezentálódik, nem jelenik meg a politikai, kulturális, regionális palettán, avagy nem mutatkozik a térbeli kormányzás elemeként...? A régiók a konvencionális felfogásokban mint az identitás szociálpszichológiai, közösséget konstruáló, vagy akár virtuális teret körülrajzoló megjelenésmódjaiként jelentek meg, de már ott is több rétegben

mutakoztak. Számos esetben kiderül, hogy kutatásaink alanyai hajlamosak magukat egyfajta „régióba fogalmazni”, próbálkoznak *térségi identitást építeni* abból, ami egyetlen személyiség, egy aprócska szubkultúra, egy szinte „szóra sem érdemesnek tűnő” lokalitás esetében nemhogy megjelenítésmód lenne csupán, de inkább alapfeltétel ahhoz, hogy egyáltalán létezessen. Másképp szólva: a térségi identitásnak nemcsak árnyalatai vannak, hanem ezek nemegyszer inkább szerepek, játszmák, kísérletek, egyezkedések, kizárások és bekebelezések, semmint állandósult entitások formái. Az árnyalt és sokrétegű identitásban nemegyszer megjelennek képzetek, normák, értékek, kivetítések, víziók is – amiként például a nemzetek esetében (erre, mint emlékeztető, Benedict Anderson hívta föl a figyelmet a „képzelt közösségek” konstrukciójáról szólva), amelyek alkalmilag akár nem is egy, hanem többféle *policy*-ba ágyazódhatnak, megértéssel és megoldással kecsegtető cselekvésmódokat generálhatnak, vagy egyszerűen teljesen praktikus térpolitikai, nyelvpolitikai, törvényalkotási, pártirányítási, területi politikai, érdekkapcsolati, szimbolikus politikai vagy etnikai tagoltsági kérdésekbe illeszkedhetnek, noha tartósabb vagy végérvényes változásokat nem eredményeznek. E technikák, stratégiák, forogatókönyvek vagy etno-logisztikai megoldások olykor valamiféle neo-tradicionális birodalomépítés eszközeinek tűnnek a hatalom vagy a vele szemben álló társadalmi érdekmegjelenítés számára, a leggyakrabban azonban csupán elfedni hivatottak szociális kérdéseket, belső megosztottságot, etnobizniszt vagy hébe-hóba (de korántsem túl ritkán) némi kisebbségstatisztikai zsonglörködést is. Az efféle „politechnika” egyúttal azt a technikai sokszínűséget, megoldási szaktudást, ügybonyolítási gyakorlatot és a problémák orvoslására irányuló gyógy módot is tartalmazza, amely éppúgy lehet asszimilációs technika, valamiféle integráció varázseszköze, vagy bizalmi alapú politizálás ésszerű érvényesülési módja is. A Kárpát-medencén innen is, túl is...

Az asszimiláló folyamatoknak az a kérdése, ki van „belül” az adott helyen, és ki van „kívül” e szférákon, rendszerint olyan identitás-politikák formálódását segíti, amelyek a *kontrasztok csökkentése* révén kívánják elérni a csoportkülönbségek skálájának redukcióját a „nemzetre” hivatkozó szocializációs, kulturális, pszichés és történeti összefüggésrendszerben. A nemzeteszmék alapjátéka az *egyesítés-összesítés, a homogenizálás és esszencializálás*: mindez azonban sokszor éppen az identitásokra hat ellenkezőképpen, erősítőleg, lokalizálóan és radikalizálóan... (bővebben Geertz 1999). A jelenkori Magyarországon (egyebek közt éppen ezért, s az Európai Unióban éppúgy) számos *kizárási és alávetési* technika figyelhető meg, melyek a helyi (és/vagy nemzeti) kultúra állapotától, kohéziós erejétől függően a megtűréstől az erőszakos alávetésig számtalan politikai-kulturális narratívát tartalmaznak: a legváltozatosabb formákban folyik a nemzetépítés annak ellenére, hogy a nemzeti állam mint történeti formáció jócskán veszített

jelentőségéből; minduntalan jelen van az etnocidium számos jele, vagy legalább ennek félfelhető lehetősége; minduntalan folyik az etnikai szféra marginalitásba szorítása és megrekesztése; elvitatódnak lehetséges autonómiák; új nyelvtörvények születnek, az államok előzékenyen serkentik a kulturális hasonulás megtörténését, interaktív szintre emelik olykor az etnoszféra követelésrendszerét, de elmaszatozni is próbálják az etnikumok megalkotta határokat és mintákat... Ezek a technikák és technológiák nemegyszer teljességgel demokratikus mezbe öltöztetettek, máskor erőszak-gyanúsak, de nem könnyen megvádolhatóak, egyéb esetekben pedig egyszerűen csak folytonos manipulációk lenyomatai, akut formái.

Úgy vélem, a haszonelvű politikai technika célja és kiteljesült érvényesítései olyan pragmatikus megfontolásokra épülnek, melyek (például a regionális politikák, térségi identitások, interkulturálisan kódolt érintkezési módok esetében) a társadalmi szolidaritás-hiányokra támaszkodnak, s védtelenné teszik vagy tehetik az etnikai és lokális csoportokat... – ha úgymond nem állna mögöttük vagy fölöttük védernyőjével az áldásos hatalom. Ugyanakkor nem kizárt, hogy éppen mert a társadalom etnikai csoportjainak önerős szerveződése és egymásközi alkufolyamatai azáltal sérülnek, mivel az állami-intézményi atyáskodás egyre hatékonyabban jelen van és beavatkozik (pl. etnobizniszt serkent, szegregációkat épít ki, megosztja a térben együtt létezőket vallási, politikai vagy gazdasági alapon, stb.), így a hatalmi véderő és az „egység” keresése lehetetlenné teszi az *autonómia-igények és interlokális kooperációk érvényesülését*. Vagyis az etnikai kérdéseket, asszimilációs hullámokat „kezeln képesnek” látszó hatalmi beszédmod azt a – csakis magamagához mint minden megoldás bölcs kézbenartójához irányított – *lojalitást* igyekszik kitermelni, amely révén a status quo nem változik, viszont ezzel doktrinális alapra helyezi az akut folyamatokat, melyek fő célja végső soron nem a helyi kulturális önállóságok harmóniája, hanem a de-lokalizált, de-etnizált világok kiépítése és egynemű kezelése, egyfajta „statisztizálható régióba” gyömöszölés érvényre juttatása. Megközelítésemben tehát arra helyeztem a hangsúlyt, hogy a régió és a regionalizáció kívülről is, belülről is épül, de önálló entitásként csakis akkor képes fennmaradni, ha a mélyén zajló és körülötte sodró mozgások az autonómiák és kooperációk, szomszédságok és harmóniák feltételei szerint hagyják működni. Hogy hagyják-e, ez előadásom vitára ajánlott kérdése inkább, nem pedig politikailag hangolt minősítés kíván lenni.

Hivatkozott és felhasznált szakirodalom

Appadurai, Arjun 2001 A lokalitás termelése. *Regio*, 3:9.

Arvon, Henri 1980 *L'autogestion*. P.U.F., Paris.

Bakk Miklós – Bodó Barna 2003 *Státusdiskurzus*. Temesvár, Szórvány Alapítvány.

- Barth, Fredrik 1996 Régi és új problémák az etnicitás értelmezésében. *Regio*, 1:3-25.
- Birnbaum, Pierre 1991 *Les Sommets de l'État(s)*. Seuil, Paris.
- Boudon, Raymond 1973 *L'inégalité des chances, la mobilité sociale dans la société industrielle*. A.Colin, Paris.
- Bourdieu, Pierre 1985 Az identitás és a reprezentáció. *Szociológiai Figyelő*, 1:7-22.
- Buci-Glucksman, C. 1977 Présentation et débat. In Sfez 1977.
- Clifford, James 2000 Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale*, 39.
- Cohen, Jean 1982 Between Crisis Management and Social Movements. *Telos*, No. 52.
- Connor, Walker 1977 Ethnonationalism in the First World: The Present in Historical Perspective. In: Esman ed.
- Dayries, J.-J. – Dayries, M. 1978 *La régionalisation*. P.U.F., Paris.
- Durrieu, Yves 1969 *Régionaliser la France*. Mercure de France, Paris.
- Esman, Milton J. ed. 1977 *Ethnic Conflict in the Western World*. Ithaca – London.
- Gabert, G. 1980 Communautés pour l'autogestion. *Autogestion*, 13. No. 2-3:179-194.
- Geertz, Clifford 1994 A „bennszülöttek szemszögéből”. In *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Budapest, 200-216.
- Geertz, Clifford 1994(a) A forradalom után: A nacionalizmus sorsa az új államokban. In *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég Kiadó, 104-125.
- Geertz, Clifford 1994(b) Primordial Loyalties and Standing Entities: Anthropological Reflections on the Politics of Identity. *Public Lectures* 7., Collegium Budapest.
- Geertz, Clifford 1998 Az identitás politikájáról. *Magyar Lettre Internationale*, 31. Elektronikus forrás:
<http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre31/geert.htm>
- Geertz, Clifford 1999 Kultúrák háborúja. (*The New York Review of Books*, 1995). Ford. Rupp Anikó. BUKSZ.
- Geertz, Clifford 2001 Darabokból álló világ (A kultúra és a politika térképének megváltozása). *Magyar Lettre Internationale*, 49. (nyári) szám
- A.Gergely András 1997 *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. MTA PTI, Budapest.
- A.Gergely András 2003 Kisállam nem állam? Interkulturális átmenetek és multikulturális divergenciák a kisállamok uniós csatlakozási folyamatában. In Hülvely István szerk. *Kisállamok a globalizálódó nemzetközi rendszerben*. MTA PTI, Európa Tanulmányok 7., Budapest, 78-124.
- Horowitz, Donald L. 1985 *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkeley.
- Joó Rudolf 1984 Az etnikai folyamatok és a politikai folyamatok néhány összefüggése. *Társadalomkutatás*, 2.
- Kapuscinski, Ryszard 1999 A migráció mint életstratégia. *Magyar Lettre Internationale* 33. (nyár), 24-26
- Kilani, Mondher 2003 Az etnológia paradoxona. *Anthropolis, kulturális antropológiai folyóirat*, kézirat (fordítás), megjelenés alatt.
- Kjosszev, A. 2000 Megjegyzések az önkolonizáló kultúrákról. *Magyar Lettre Internationale* 37 (nyár), 7-10.
- Kovács Éva 2003 Etnicitás vagy etnopolitika? Bizonytalanságok az etnikai identitás értelmezései körül. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk. *Etnopolitika*. TLA, Budapest, 43-56.
- Kovács Éva 2004 Előszó. In ugyanő szerk. *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. PTE-BTK Kommunikációs Tanszék – Regio Könyvek, TLA Budapest, 7-17.
- La région 1986. ld. *Critère. Le régionalisme. La décentralisation*. No. Spéciale, 23. Automne. Montréal.
- Lafont, Robert 1969 *Révolution régionaliste*. N.R.F., Paris.
- Lafont, Robert 1976 *Autonomie, de la région à l'autogestion*. Gallimard, Paris.
- Lévi-Strauss, Claude 1999 *Faj és történelem*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Niedermüller Péter 1999 Etnicitás és politika a késő modern nagyvárosokban. *Replika*, 38.

Elektronikus változat: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/>

Papp Richárd 2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban?* MTA Kisebbségkutató Intézete – Gondolat Kiadói Kör, Budapest

Rosanvallon, Pierre 1976 *L'age de l'autogestion*. Seuil, Paris.

Saint-Ouen, François 1991 Les régions transfrontalières. In: *Du personnalisme au fédéralisme européen*. C.E.C., Genève, 165-169.

Salat Levente 2001 *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 200-219.

Seul, Ottmar 1980 Le mouvement des Bürgerinitiativen. *Autogestion*, 13. No. 2-3:261-275.

Sfez, Lucien ed. 1977 *L'objet local*. Inédit, Paris. „10/18”: 9-27.

Sorman, Guy 1985 *L'Etat minimum*. A.Michel, Paris.

Sumner, W. G. 1978 *Népszokások*. Gondolat, Budapest.

Vovelle, Michel 1982 *Idéologies et mentalités*. Ed. La Découverte, Paris.

Wallerstein, Immanuel 1991 Histoire et dilemmes des mouvements antisystème. In: *Le grand tumulte?* Ed. La Découverte, Paris, 10-55.

Walzer, M. – Kantovicz, E. – Higham, J. – Harrington, M. 1982 *The Politics of Ethnicity*. Harvard Univ. Press.

Wilson, A. 1987 *Mixed Race Children: A Study of Identity*. Allen & Unwin, London.